

256.654

G. B.

256654



FRANKLIN-TÁRSULAT



55011

63.

AZ ÁRPÁDOK ÉRCPECSÉTEI.

Mint az egész középkori magyar okleveles gyakorlatot: a Nyugatról vettük át az ércpecsétetek használatát is. A magyar diplomatikára főleg a német és a francia hatott, de nem maradt befolyás nélkül az itáliai, sőt bizanci sem.

Mind e területeken szokásban volt ércbullák használata s kérdés már most, mely forrásokból táplálkozott a magyar gyakorlat.

Nem érdektelen még egy ilyen részletkérdésben is nyomon követni, hogy milyen hatások alá kerül a magyar szellem, milyen külföldi szokásokat fogad el követendő példaként, hogyan dolgozza fel azokat, hogyan olvastja egybe különböző kultúrterületek kisugárzásait s végül is saját lábára állva, hogyan asszimilálja saját igényeihez az átvett hatásokat s hogyan építi ki ezek segítségével a külföldiekkel analóg, de önálló intézményeit.

Az első megmaradt ércbulla II. Géza ólombullája, ugyanőtöle való az első, aranybullát említő oklevél, míg az első ránkjutott aranypecsét III. Béláé. Már feketes szemléletre is nyilvánvaló, hogy ezek az ércpecsétetek kiütkeznek a magyar viaszpecsétetek sorából, mégis a mind eredetében, mind további életében is különálló magyar ércpecsétfejlődést nem lehet a magyar viaszpecsét fejlődése nélkül vizsgálni. Ezért megkísérlem pár vonással vázolni a magyar királyi viaszpecsét történetét, az ércpecsét speciális szempontjai szerint, az első megmaradt királyi pecsétől, Szent Lászlótól kezdve, az utolsó Árpád: III. Andráséig. Minthogy pedig viasz- és ércpecsét csak az ábrákban érintkeznek és hasonlíthatók össze egymással, a viaszpecsétet illető vizsgálataim is csak az ábrákra terjednek ki.

Szent László és a XII. századi Árpádok II. Bélától III. Béláig — II. László és IV. István

kivételével, kiknek pecsége nem maradt meg — nagyjából ugyanazon típusú, egyoldalú nagy pecsétet használtak.

Összehasonlítva ezeket a XIII. századiakkal: az Imre óta használatosakkal, a XII. századiak és Szent Lászlóé egy külön, rajzban, köriratban primitívebb, igen konzervatív, aránylag — főleg II. Béla óta — igen kevésbé változó típushoz tartoznak, melyből az egy Kálmán királyé ütkezik ki idegen falként.¹ Valamennyi, az ú. n. trón-típust ábrázolja: a trónuson ülő királyt teljes koronázási díszben: fején a koronával, kifelé fordított, testétől távoltartott jobbában a királyi pálca vagy sceptrum, ennek csúcsán lilium, kifelé fordított baljában a kereszttel díszített országalma, a köriratban pedig, melyet két koncentrikus, folytonos, vagy gyöngyör foglal be, a király neve, míg az egész királykép belül marad a köriraton.²

Míg Kálmán pecsétje pontos utánpótlása német kortársa, IV. Henrikének³ addig a többi, XII. századi magyar király pecsétje nem tiszta típusú. Eredetét nehéz megállapítani, mert legközelebbi elődjét: a megelőző magyar pecsétet nem ismerjük. Így Szent László pecsétén egy fejlődési vonal keresztmetszetével van dolgunk, melyben a francia és a német gyakorlatra egyaránt jellemző tulaj-

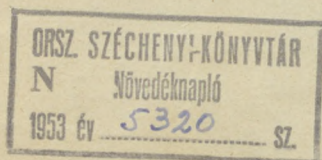
¹ Kálmán pecsétje különállására Jakubovich Emil hívta fel figyelmemet.

² Igen figyelemreméltó Szent László pecsétén a körirat: *Sigillum Ladeslai... regis*, mert a *«sigillum»* pecsétlegendán a XI. században csak Angliában fordul elő.

³ Ld. Baróti Lajos: A pannonthalmi apátság kiváltságlevele hitelességének kérdéséhez. 65. 1. Turul, 1896., aki azonban V. Henrikéhez fűzi. Jakubovich Emil kimutatta, hogy a minta IV. Henriknek *Posse* I. 17. 4. sz. a. közölt pecsége volt. L.: A tihanyi alapítólevél olvasásához. Magyar Nyelv, 1923. 78. 1. 1. jegyzet.



256654





1.



2.



4.



3.



5.



6.



8.



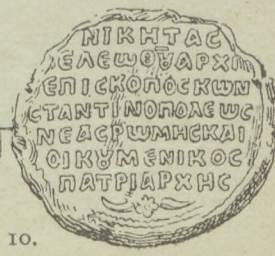
7.



9.



10.



1. II. Géza ólombullája.
2-3. Barbarossa aranybullája.
4. III. Béla brakteatája.
5-6. III. Béla aranybullája.

7. Byzánci ólombulla a XII. századból.
8-9. VI. Henrik császár aranybullája.
10. Byzánci ólombulla 1187-1190.

donságok vannak. A pecsét egésze még legközelebb Rudolf német ellenkirályéhoz áll.¹ Német jellegű a király ábrázolása: testtartása, az összes koronázási jelvények: a korona, liliomos királyi pálca, kereszttel ékesített országalma s ezek elrendezése. Még a Szent László-féle hosszú királyi pálca is megvan III. Henriknél,² — noha ez inkább franciás jelvény — szintűgy a franciás gyöngykör Rudolfnál. A német pecsétnek felel meg az is, hogy a király-ábra a köriraton *belül* van elhelyezve s nem nyúlik be abba, mint a francián.

Szent László után, II. Bélától III. Béláig nem változott meg lényegesen a királyi pecsét. II. Béla bevezeti a keskeny — meg nem állapítható állatok fejével és karmával díszített — *franciás* trónust, melyet Franciaországban I. Fülöp vésetett rá elsőnek második pecsétére, 1082-ben.³ (Ez Szent Lászlónál még nem állapítható meg elég pontosan.) II. Bélánál a király — mint Szent Lászlónál — erősen kifelé tartott jobbában — ellentétben Szent László hosszú, lándzsaszerű királyi pálcájával — rövid, de szintén liliomban végződő virgát, kifelé fordított baljában nagy kereszttel ékített országalmát tart. A köriratot befoglaló koncentrikus körök megmaradtak folytonos vonalnak s ezeket csak II. Géza, III. István és III. Béla változtatták gyöngykörökké. E legutóbbi valósággal elfajulását mutatja be a Szent László-féle típusnak: III. Béla igazán művészietlen nagy pecsétével a magyar viaszpecsét megérett a reformra.

Ebből a vázlatból is kitűnik, hogy a Szent Lászlótól III. Béláig, de még inkább a II. Bélától III. Béláig használt pecsét-típus igen konzervatív, megfelelően a pecsét természetének és rendeltetésének.⁴ Megbontja a XII. századi pecsétek állandóságát egyfelől II. Géza új anyagú pecsétek: ércbullák bevezetésével, majd Imre a viasz nagy-pecsét ábrájának megváltoztatásával.

Az Imre-féle új, művészebb rajzú, finomabb kivitelű pecsétábra megtartja a tróntípust, de részleteiben eltér az előző típustól. Mintája pedig *francia*, VII. Lajos és II. Fülöp (Ágost) pecsétéi. Franciaországban ekkor már 100 éve — I. Henrik (1031–1060) óta — uralkodik a németektől átvett, tulajdonképpen pedig bizanci eredetű tróntípus⁵ s ezen az uralkodó — mint a német — kifelé,

testétől el, a pecsét széle felé tartja baljában a liliomos hegyű kormánypalcát, jobbában az egyszerű liliomvirágot. VII. Lajos (1137–1180), aztán *befelé* fordítja, térdére támasztja a virgás balkezet, ami megmarad IV. Fülöpig (1285–1314), vagyis a magyar Árpádok kihaltáig.¹ Ebben a francia gyakorlat igen következetes.

Különösen jellemző a francia királyi pecsét tróntípusára, hogy a trónus két oldalát 1082 óta állatfejek és karmok szegik be (lásd fentebb), még inkább, hogy VII. Lajos, II. Fülöp (Ágost) és VIII. Lajos alatt, — vagyis 1137-től 1226-ig — a virgavégi liliomot egy rombusz foglalja körül; azonkívül, hogy a királyábra koronája, a virga vége és a trónzsámoly, rajta a király lábával, belenyúlik a köriratba egészen a pecsét széléig.

Ugyanezek a vonások jellemzik Imre új nagy-pecsétjét, szemben a XII. századiakkal. Ő is *baljában* tartja a kormánypalcát, ezt a karját befelé fordítja s kezét lábára támasztja. A pálcavégi liliom nála is rombuszszal van körülfogalva s az országalma is, — melyet kettőskereszt díszít² — az eddigi tartásnak megfelelően: kifelé fordított jobbába kerül. Trónusa Imrének is keskeny s két oldalt sas, vagy griff-fejekkel és karmokkal van szegve s koronája, virgáján a liliom, lábai s a trónus széli állat karmai az ő pecsétjén is belenyúlnak a köriratba. A körirat is megváltozott: elmaradt belőle a «tercii Bele regis filius» rész.

Annak ellenére, hogy Imre pecsétje egy angol pecsétéhez: (III.) Henrik ifjabb királyéhoz (1170–1182) áll legközelebb, még sem lehet ő nála angol, hanem csakis francia hatásról szó.

Henrik pecsétje ugyanis erősen kiüt a különben egységes, igen konzervatív angol fejlődésből, *melybe ő új — csak ő általa használt — típust vezetett be, még pedig francia hatás alatt*. Mint-hogy a magyar és az angol okleveles gyakorlat között egyébként sincsen közvetlen kapcsolat, míg a franciával mindkettő érintkezik, *legegyszerűbb, ha Imre és Henrik pecsétjeinek hasonlóságát sem közvetlen átvételre, hanem egy közös — még pedig francia — ősrre vezetjük vissza*.³

¹ De Wailly: *Éléments de paléographie*. Paris, 1838., II. 104–5.

² Ld. ehhez Hóman, i. h. 5. l. és 2. jegyzet.

³ Hajnal István mutatott rá, hogy miként a magyar oklevelek írásának, úgy pecsétjeinek is francia hatás alatt kellett állaniuk. (Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. 55–7. ll.) Hozzátehetem az ő fejtegetéseéhez, hogy a «sigillum» a király nevének genitívusával a pecsétiratban nálunk már Szent Lászlónál előfordul, ez azonban — minthogy magyar előzményeit nem ismerjük — elszigetelt jelenség a magyar sphragistikában. Ez a szerkezet II. Géza ólompecsétjén és III. Béla aranybulláján keresztül csak II. András kettőspecsétéin állandósul. (Imre arany bulláján még nem.) Itt tehát lehet szó francia, de lehet pápai hatásról is. A külföldön először Hitvalló Eadwardnál, a XII. század közepén a svédéknél szerepel. Hitvalló Eadwardra ld. Bresslau Harry: i. h.

¹ Posse, Otto, *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige*. Dresden, 1909. I., 18., 1.

² Posse, u. o. I. 14., 2.; I. 15. 1.

³ Douet d'Arcq: *Collection des sceaux de l'empire*. Paris, 1863–1868. I. 271. l. 34. sz. (Inventaires et documents publiés par l'ordre de l'empereur sous la direction de... de Laborde.)

⁴ Ld. ehhez Ewald W.: *Siegelkunde*. München u. Berlin, 1914., 190. l. (Below—Meinecke: *Handbuch*, IV.) Magyarországra pedig, Hóman Bálint: *A magyar címer története*. Turul, XXXVI. (1918–21.) 6. l.

⁵ Bresslau Harry: *Archiv für Urkundenforschung*. 1916.



I.



2.



3.



4.

1. Imre viasz nagypecsétje. — 2—3. II. Fülöp (Ágost) viaszpecsétje a contra sigillummal.
4. (III.) Henrik angol ifj. király viaszpecsétje.

Ellentétben bátyja franciás tendenciájával, II. András, a nagy német barát, IV. Ottó császár pecsétjét vette mintául, pedig tulajdonképpen ennek ellenfeleivel volt rokonságban:¹ felesége német volt s az Árpád-korban a külföldi hatásoknak jelentékeny közvetítői az uralkodók idegenből jött feleségei s környezetük.

II. András pecsétein — három nagy viaszpecsétet, két viasz kettőspecsétet és egy aranybullát használt² — az összes, Imrétől elütrő módosítások IV. Ottó pecséteiről valók: a keskeny trónust a padszerű trónus váltja fel, e mellől eltűnnek az állatfejek és karmok, a királykép nem ér többé a pecsét széléig, hanem csak a kettős körirat belső körébe ér be, a virga visszamegy a jobb kézbe, végén nincs meg többé a rombusz, az országalma a balba kerül — ahol a XII. századiakon volt — a második nagypecséten a király két válla mellett megjelenik a nap és a hold megkülönböztetésül az elsőtől, ami átmegy az evvel egykorú aranybullára is.³ Nemcsak, hogy mind ez elemek megvannak IV. Ottó pecsétein, hanem a rajzok hasonlósága kétségtelenné teszi azt is, hogy II. Andrásnak ez volt közvetlen mintája. Csak a kettős körirat s az országalmát tartó balkéz befelé fordításának: mellhez szorításának forrását nem találom sem IV. Ottó pecsétein, sem máshol.

IV. Ottónak — az angolokkal szövetkezett Welfnek — pecsétjén pedig több angol motívum észlelhető. Mindenekelőtt a nap és hold, mely először Angliában jelentkezik: Oroszlánszívű Richárdnak, IV. Ottó anyai nagybátyjának (1189–1199) második nagypecsétjén található, az elsőtől való megkülönböztetésül.⁴ Így hát újabb kapcsolat létezik az angol és magyar gyakorlat között, ezúttal Anglia az első forrás és Németország a közvetítő.

II. András — mint ismeretes — új viaszpecsétípust is bevezetett Magyarországra: a függő kettőspecsétet. Erről *Szentpétery* meggyőzően kimutatta, hogy 1213 előtt nem volt használatban.⁵ Minthogy pedig előlapján a királynak az első, — 1213 őszén Gertrud királyné megölésekor elveszett⁶ — pecséten ábrázolt képe van, úgy vélem,

hogy e kettőspecsét még az első nagypecsét életében, tehát 1213 első kétharmadában keletkezhetett. Nem valószínű ugyanis, hogy az elveszett, hitelét veszített nagypecsét képét vették volna az új pecsétfaj nyomójára.

II. András az új pecsétfajt főképp egy speciális, tartalmilag és formailag kevésbé ünnepélyes, rövidebb szerkezetű oklevélfajra alkalmazta,⁷ vagyis az új pecsét bevezetése összefügg egy új oklevélfaj kialakulásával.

Az európai kettőspecsétek eredetét illetően *Harry Breslau*⁸ a középkori okleveles gyakorlat nemzetközi kölcsönhatásait kutatva kimutatta, hogy annak keletkezése Angliában és Dániában — hol legelőször, már a XI. század elején volt használatban — a két ország egyesítésével függ össze. Nagy Kanut dán birodalmához kapcsolván az angolt, e kettős uralma kifejezésül pecsété mindkét oldalára a tróntípust vésette: egyikre angol, másakra dán királysága szimbolumaként. Ő tőle maradt meg — eredeti értelmét elvesztve — Angliában, hol az első fennmaradt kettőspecsét Hitvalló Eadwardé; és Kanutól örökölték ezt a pecsétfajt dán utódai is.

Ugyanez az előzménye — két tartomány egyesítése — VI. Lipót osztrák és stejer hercegnek a magyar kettőspecséttel közel egykorú osztrák — stejer pecsétének.⁹ VI. Lipót, 1194-től Stiria hercege, 1198-ban hűbérül nyerve Ausztriát is, itt eleinte apja pecsétjével élt: a hagyományos lovastípussal, melynek pajzsán az osztrák sas volt s ezen a pecséten a stiriai hercegség csak a köriratban szerepel. Csak 7 év múlva, 1205-ben egyesítette két hercegsége pecségeit egy kettőspecséten: az előlapra Ausztriát, a hátlapra Stiriaét alkalmazva. Mindkét oldal a hagyományos osztrák és stejer pecsétképeket: a lovast ábrázolja, pajzsán és zászlaján az osztrák sas, illetőleg a stejer párdúc címer ábrájával.

Nem így Csehországban, mely szomszédság és Magyarországgal való kapcsolatok révén szintén a legközelebből érdekelhet.

A cseh kettőspecsét 1158 után keletkezett, annak egyik következményeképp, hogy Barbarossa a cseh hercegséget ez évben királlyá emelte. Az addigi pecsét, mellyel a cseh hercegek éltek — kimutathatólag 1142–1147 óta — Szent Vencel tróntípusát ábrázolja órá vonatkozó körirattal.¹⁰ Ez a hercegség pecsétje, tehát országos pecsét volt, nem a herceg személyes pecsétje. 1158 után aztán a királyi méltóság kifejezésére I. Ottokár, a királyi tróntípust vette fel. Ez került a hátlapra, a királyra vonatkozó körirattal.

¹ U. o. 8. l.

² Archiv für Urkundenforschung. 1916. 57–8. ll.

³ Ld.: *Siegenfeld, A. von*: Das Landeswappen der Steiermark. Graz, 1900., III. 1. kül. 145–8. ll. (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. III. Bd.)

⁴ Ld.: *Breslau H.*: i. h.

57–8. ll., u. itt a svédre 1164–67-ben. — A pecsétek átvételénél pedig nem csupán a kancelláriai hatásokra, hanem az ötvösművészetére is tekintettel kell lenni, ami azonban túlhaladná a magunk elé szabott kereteket.

¹ Ld.: *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története. Budapest, 1899. 2. kiad. II. 32., 43., 48. ll.

² Ld.: *Szentpétery Imre*: II. Endre pecségei. Turul 1916.

³ A német pecséten azonban a félhold szarvai között nincsen csillag, mint András pecsétjén. Ez a motívum a pecsétábrák állandó forrásából: a pénzekről, András szlavón pénzéről való. Ld.: *Hóman*: Pénztörténet, 332., 334. ll.

⁴ Ld.: *Wyon*: i. h. 35. és 37. sz.

⁵ Ld.: *Szentpétery Imre*: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul, 1916. 7–10. ll.

⁶ Ld.: U. o. 4. l.



1.



2.



3.



4.

1. III. Edward nagypecsétje. — 2—3. Imre aranybullája. — 4. Habsburgi Rudolf pecsétje.

Vagyis: a külföldi, Magyarország szempontjából legközelebbi analógiát szolgáltató osztrák és cseh kettőspecsétek elseje két tartomány egyesítéséből, második az ország rangemeléséből származik.¹

Magyarországon a kettőspecsét bevezetésénél e két előfeltétel egyikéről sem lehet szó. II. András 1213-ban nem csatolt Magyarországhoz újabb tartományt, sem az ország rangemelésben nem részesült. András legfeljebb annyit kölcsönzött osztrák és cseh szomszédaitól, hogy érempecsétéhez viaszt is választott anyagnak. *Abrákat azonban az új kettőspecséthez hazai mintáról: Imre aranybullájáról vett: az előlapra a tróntípust, a hátlapra a családi címert.* (Ha nem is vonásról-vonásra.)

Evvel szemben sem az osztrák, sem a cseh érempecsétek a magyar kettőspecsét ábráira semmiféle hatást nem gyakoroltak. Erről az aranybullákkal kapcsolatban bővebben lesz szó.

IV. Béla pecsétje állandóbb II. Endrénél. Az előlapon csupán a trónus alakja változott: 2—2 lábon áll jobbról-balról és eltűnt párnaszerű teteje, azonkívül a király országalmát tartó balkeze hajlik kifelé, a pecsét széle felé, míg Imrén a jobb. A virga liliomvége igen nagy. Annál lényegesebb a hátlap reformja: a királyi ház családi címere — a pólyás címer — helyére a keresztény magyar királyság, a királyi hatalom és az ország jelvénye: a kettőskereszt került.²

Lényegesebb változás — apróbb stílis módosítások leszámításával — István ifjabb király és Béla szlavón herceg pecsétje hátlapján a *lovastípus*, melyet István stejer herceg korában, stejer mintára magyar pecsétjére is bevezetett.³

V. István királyi és Kún Erzsébet pecsétjén a tróntípus két szélén ismét megjelenik a két állatfej (griff? oroszlán?), a hátlap kettőskeresztjén pedig egy koszorúszerű ornamens.

IV. László aztán még II. Andrásnál is túltett a pecsétváltoztatásban,⁴ de maga a pecséttrajz lényegesen nem módosul, csupán az állatfejek tűnnek el az V. István-féle typariumról s László második pecsétjén balját az országalmával melléhez szorítja, mint II. András. Egészen hasonló az övéhez III. Andrásé.

Egészben véve: a XIII. századi Árpádok pecsétjei annyira hasonlóak egymáshoz s ez a

csoport oly szembeszökően tér el a megelőző XII. századtól, hogy Imre nagypecsétjével egészen pontosan kitűzhető a határvonal az első magyar királyi ház pecsétjei két — XII. és XIII. századi — periódusa közt. Az elsőt — a XII századit — az ábrák primitív volta és állandósága jellemzi: az egyes uralkodóváltozások alig jelentenek pecsétváltozást, a pecsétképek állandók s közismert, köztudatba átment mintákat követnek (megfelel ennek a Szent Istvántól II. Gézáig forgalomban volt pénzek ábráinak állandósága s minthogy a pecsét mindig lassabban halad a pénznél, itt is elmaradt mögötte pár évtizeddel,⁵), míg a második művészi kidolgozás, új típusok bevezetése, meglévők módosítása jellemző. Nem, mintha a pecsét konzervatív tendenciája megváltozott volna. Láttuk, hogy Imre és II. András utódai csak apróbb módosításokat eszközölnek s valójában csak Imre és András voltak radikális újítók. Azonban a hamisítások elharapózása az egyes típusok módosítására kényszeríti az uralkodókat — innen a nagypecsét és a viasz kettőspecsét változtatások; — a megnövekedett oklevéladás s ennek következtetése új oklevélfajok alakulása új pecsétípusok bevezetésére kényszeríti őket, — így történt a viasz kettőspecsétnél egyszerűbb szerkezetű oklevelek számára, így az aranybullánál a címzett különös megtisztelésére — míg az Imre által kezdett és II. András által befejezett nagy változást — melynek szerény előfutárja III. Bélának II. Gézához képest művészies aranybullája — bizonyára a műízlés kifinomodása okozta: III. Béla valóban ízléstelen nagypecsétje nem elégíthette ki azok igényeit, akik Imre korában az Angliába is átment francia típust vették mintául.

Evvel nagy vonásokban előttünk áll az Árpád-kori magyar királyi viaszpecsétek történetének vázlata. *Honnan származik ezek után, melyek további életének feltételei és milyen viszonyban van a viaszpecsét a magyar ércpecsét?* A fennmaradt magyar ércpecsétek sora II. Géza 1156. ólombullájával kezdődik s említés történik az ő okleveleiben aranybulláról is.

Összehasonlítva II. Géza ólombulláját a külföldi egykorú, ránkmaradt ércpecsétekkel, azonnal szembeszökik nagy hasonlósága német kortársai: III. Konrád és Barbarossa aranybulláival.

*

A továbbiak illusztrálása végett álljon itt a német ércpecsét-fejlődés rövid vázlata. A legrégebb megmaradt német aranybulla II. Henrik 1022. aranypecsétje (Ewald i. h. 146. l. képét Posse nem közli, de Ewald i. h. 146. l. 5. jegyz. szerint identikus az ő ólombullájával: közli Posse, i. h. I., 11. tábla 4—5. sz. és Ewald, i. h. Taf. 24. No. 5—6.).

¹ Ld.: Hóman Bálint: i. h. 4. l. és 6. l.

¹ Nem is kell említeni, hogy az angol-dán és osztrák-stejer pecsét közt összefüggés nincs, ezek csak hasonló helyzetek hasonló eredményei. Ld.: Bresslau H.: i. h.

² Ld.: Hóman Bálint: A magyar címer történetéhez. Turul, 10. l. 1918—1921.

³ Ld.: Von Siegenfeld: i. h. 169—170. l. 3. sz.

⁴ Ld.: Szentpétery Imre: IV. László király pecsétváltoztatásai. 312—3. ll. (Levéltári Közlemények. I. évf. 3—4.)

Ez előlapján a király szembenézõ félalakját ábrázolja (ld. *Ewald*, i. h. 188. l. is) — a viaszpecsét eredeti királyábráját — két koncentrikus gyöngykör közé foglalt körirattal (+ *Henricus di gratia rex*), hátlapján négy sorba osztott felírással (*Renovatio—regni—franco—rum*), e körül egy gyöngykörrel. II. Henrik halála után az aranypecsét eltűnik: *II. Konrád* és *III. Henrik* ólommal pecsételnek a viasz mellett. (*Posse* i. h. I. 13, 7—8; 14, 3—4; 15, 3—4.) Ólombulláik előlapján az uralkodó profil félalakja van ábrázolva, a királyi (császári) címmel, mint körirattal, hátlapján 1033 óta az «arany Róma» elképzelt látképe, a «Roma caput mundi regit orbis frena rotundi» jelmonddal mint körirattal. *IV. Henrikkel* viszont az ólombulla szokása szűnt meg, neki csak aranybullája maradt meg, mely (1065 és 1078. *Posse*, i. h. I. 16, 5—6 és 17, 1—2) apja és nagyapja ólombullái mintájára készült: az uralkodó profil félalakját, a hátapon az «Aurea Roma-t» ábrázolja, a Roma caput mundi idézett körirattal. *V. Henrikre* vonatkozóan csak említése maradt annak, hogy a wormszi concordatum aranypecsét alatt adta ki (*Ewald*, 147. l.), míg utódja *Szász Lothár* egy aranybullát hagyott hátra. Lothár új typust vezetett be: az uralkodó eddigi profil alakja helyére annak szembenézõ félalakját, mely körivet alkotó városfalból nő ki, míg a hátapon megmaradt az *Aurea Roma* módosított képe, mely ezentúl igen gyakran esik át stílárius módosulásokon. Ez marad lényegében *Barbarossa* aranypecsété is (*Posse*, i. h. I. 21, 3—4; 22, 3—4; *Posse*-nél nem közölt eredetije a vatikáni titkos levéltárban, Sig. Aur. 1, = angyalvári levéltár új katalógusa: 7. sz.), míg *VI. Henrik* — és nem *II. Frigyes*, mint *Ewald*, i. h. 199. l. és *Erben*, W. *Urkundenlehre*, München u. Berlin 1907, 232 (Below-Meinecke *Handbuch*, IV. 1.) állítják — bevezeti a tróntypust. Ábráit ld. *Posse*, i. h. I. 23, 5—6, és *Posse*-nél nem közölt eredetije a vatikáni titkos levéltárban, Sig. Aur. 2., angyalvári levéltár új katalógusa 8. sz.) Első megmaradt aranybullája 1192-ből való. *IV. Ottó* 1209 és 1210-ből megmaradt két aranybulláján is rá van vésve a tróntypusú királykép jobb válla mellé a nap, a bal váll mellé a félhold, mint viaszpecsétjén, a trónusnak pedig nincs támlája. Sváb Fülöpöt, II. András sógorát elmellőzhetjük, mert aranybullája nem maradt, *II. Frigyesnek* azonban elég nagy számban, úgy is mint német királynak, úgy is mint sziciliainak, melyek az eddigi VI. Henrik-féle német typust követik, szintűgy *Frigyes* fia, (*VII.*) *Henrikéi* is. (*Posse*, i. h. T. 28, 2—5 és 30, 2—7; II. *Frigyesre* és u. o. 31, 6—7; 34, 5—6; (*VII.*) *Henrikre*.) Ez a XI—XIII. sz.-i német ércpecsét történetének gerince, melyből a magyar ércpecsét idejére eső rész: III. Lothártól I. *Frigyesig* a következő étape-okra oszlik: A) *Előlap* 1. *Lothár* bevezeti a szembenézõ, városfalból kinövõ félalakot. 2. VI. *Henrik* bevezeti a tróntypust (1192.). 3. IV. *Ottó* a támlátlan trónust, a napot és holdat. 4. II. *Frigyes* elhagyva IV. *Ottó* újításait, visszatér a VI. *Henrik*-féle típusra. B) *Hátlapja* valamennyinek ugyanaz: az «Aurea Roma» látképe, melyet 1033-ban II. *Konrád* az ólombullára bevezetett. Ezt azután IV. *Henrik* átvette az aranypecsétre, ahol megmaradt egészen I. *Miksaig* (1493—1519) a ki ehelyett címert alkalmazott. (*Ewald*, i. h. 200.) A német ércpecsétek tehát — ólom- és aranybullák — egységes fejlődést mutatnak: amíg mindkét anyag

használatos, ólom- és aranypecsét egyformák, miután az aranypecsét átengedi a teret az ólomnak — II. *Konrád* alatt —, ez az eddigi aranytypust folytatja s későbbi alakjai — II. *Konrád* és III. *Henrik* alatt — ennek továbbfejlesztései. Csak újabb étape-jai a XI. sz.-ólombulláknak és nem önálló jelenségek a IV. *Henrik*től II. *Frigyesig* használatban volt aranybullatypusok, melyek a XI. sz. végén — IV. *Henrik* óta — az ólomot kiszorították. A legszembeeszköbben az «Aurea Roma» demonstrálja a német arany- és ólompecsét-fejlődés egységes voltát.

*

Egymás mellett szemlélve II. Géza ólombulláját (1156), a vele egyidős német aranybullákkal, kétségtelen, hogy az 1156-ból való magyar ólompecsét mintája az egykorú — tehát *Barbarossa*-féle 1154-iki — német aranybullatípus. Az uralkodó kinövõ félalakja egyezik a kettőn s még az eltérések is az átvétel mellett szólnak. Géza bulláján ugyanis az a városfal, melyből a német bullán a császárkép kinő, félholdalakú ornamenssé alakult át, a német bullán ábrázolt városfal két szélső, toronyféle házteteje II. Gézáén egy-egy nagy, azok fölött és azoktól kétoldalt három-három kisebb gyönggyé alakult át, a *Barbarossára* vésott középső torony vagy háztető pedig háromszögbe egymásmellé sorozott gyöngyökké módosult. A hátapon ábrázolt «Aurea Roma» látképe helyére — magyar király pecsétjén ennek nincsen értelme — felírás lépett: *Sigillum Geise regis*. (Ebből arra következtetnek, hogy a német bullák előlapján a városfal szintén Rómát jelképezi s a magyar pecséten ezért kellett ezt megváltoztatni. Ilyesféle szimbolumnak volna értelme a németeknél, noha a német irodalom erről nem szól.)

Eltekintve az anyag és a forma új voltától — ugyan nem tudjuk, hogy II. Géza előtt valóban nem használtak-e magyar királyok ércpecséteket — a pecséttrajz nem újítás Magyarországon. II. Géza félalakja, kifelé fordított két kezében keresztrel (vagy kormánypálcával) és országalmával ismeretes ábrázolás volt: már uralkodása elején szerepel első brakteatáin. (*Corp. Num. Hung* I. 269. sz. itt — helytelenül — IV. Bélához sorolva, lásd evvel szemben *Hóman* Bálint: Magyar pénztörténet, Budapest, 1916 252. l. II. Gézához sorolva. E lemezpénz II. Géza-kori voltát a magyar ércpecsétábrák fejlődése is támogatja, lásd ehhez lejjebb, III. Béla aranybullájánál.)

Az előlap rajza tehát német eredetű, a hátlapé valószínűleg önálló újítás, de lehet az egész ércpecsét szokásával együtt a pápai kancellária, vagy régebbi német bullák hatása is. Szembenézõ félalak az előlapon, vízszintes sorokra osztott felírás a hátlapon gyakran fordul elő bizanci aranybullákon.¹ Mégis a fentiek alapján a német

¹ Ld.: *Schlumberger*: *Sigillographie*, passim.

minta a valószínűbb, annál is inkább, mert a bizanci bullák többnyire *Krisztus, Mária* és a *szentek* képeit ábrázolják, ezek pedig Magyarország teljesen ismeretlen pecsétképek, felírásaik többnyire jelmondatok, invocatiók, ami magyar király pecsétjén szintén nem fordul elő.

III. Béla azután — kitől a második magyar ércpecsét, egy aranybulla maradt meg, — bevezeti az előlapra a tróntípust, míg a hátapon megmarad a felírás, melyben csupán a király neve változott meg. Minthogy a német VI. Henrik (1190—1197) volt az, aki a római császári aranybullákra a tróntípust bevezette, igen közelfekvő lenne III. Béla pecsétmódosításánál megint német mintát feltételezni. Ennek azonban több akadálya van, mindenekelőtt a kronológia.

VI. Henrik csak 1190 közepén lép trónra, első fennmaradt aranybullája 1192-ből való s 1191 április 4-iki császárkoronázása előtt ilyenekkel nem is élt. Német mintát feltételezve, III. Béla aranybullái korát 1191 és 1196 közé kellene korlátozni. Már pedig Bélának egy 1188. oklevélén aranybulla függött.¹ Ez oklevélnek hitelét kétségbevonták, *Jakubovich* Emil szíves közlése szerint azonban több ok szól a hitelesség mellett, mint ellene. Vannak ezenkívül Bélának keltezetlen oklevelei is, melyek aranybullával voltak pecsételve s melyeket csak önkényesen lehetne 1191 mögé datálni.² Pray, nem tudom mi okból, a facsimilében közölt aranybulla évét 1190-re teszi,³ *Fejérváthy* viszont ezt a kétségtelen hiteltű 1193. oklevéllel hozza összefüggésbe, amire azonban a pusztá lehetőségen kívül egyáltalán semmi támaszték nincsen. Így tehát a kronológia is amellettszól, hogy III. Bélának VI. Henrik nem lehetett mintája. De, ha magukat a bullákat nézzük is: III. Béla és VI. Henrik aranypecsétjei előlapja között szó sem lehet arról, a kézzelfogható, teljes megfelelésről, ami II. Géza és Barbarossáé között. Sőt nemcsak, hogy a két rajz mindenben eltérő, de van a III. Béla-féle ábrázoláson egy igen jellemző elem, mely VI. Henrikén nincsen meg: a király jobb karja befelé hajtva tartja a virgát, míg VI. Henrikén a régi német típus szerint mindkét kar kifelé tartva. De nemcsak VI. Henriknél, hanem általában a német pecséteken a befelé fordított kéz csak egészen kivételesen fordul elő: II. Frigyes szicíliai királyi (1212), IV. Konrád 1236 és Konradin pecsétén.⁴ Ezek is részben későbbiek III. Bélánál, részben — Konradin kivételével — balkezükben, az országalmát

fordítják befelé, testük felé. Mint láttuk, a befelé fordított kar szokás a franciáknál, VII. Lajos (1137—1180) óta, míg a jobbot a liliumvirággal kifelé tartják. De itt is a *balkar* hajlik befelé a kormánypálcával, amiben a francia gyakorlat igen következetes. III. Béla befelé hajlított jobb karjának magyarázatát *pecséttrajzon* máshol sem találom. A választ a numizmatika adja meg. *Hóman* Bálint mutatott rá a magyar pénz- és pecsétábrák összefüggésére s ez az általa felfedezett és a magyar címer történetében értékesített kapcsolat érvényes III. Béla brakteátáira és aranybullájára, sőt, mint fentebb láttuk, II. Géza brakteátája és ólombullájára is. III. Béla tróntípusú brakteatáján⁵ — uralkodása kezdetéről — megtalálható a jobb kar jellegzetes behajlítása s a balban kifelé fordított országalma; ez a veret különben is, egész rajzában hasonlóságot mutat az aranybullához. Itt tehát ugyanaz történhetett, ami III. Béla kettőskereszt ábrájú pénzei és IV. Béla pecsétjei hátlapja között: a pénzábrát átvették a pecsétre.⁶

Tekintve ezek után, hogy II. Géza ólom- és III. Béla aranybullájának hátlapja egybevág, hogy előlapjuk fejlődése — király félalakban, tróntípus — megfelel a II. Géza és III. Béla brakteátáira vert s az ércpecsétekkel nyilván összefüggő képek fejlődésének, kétségtelen, hogy III. Béla aranybullája egyenes folytatása II. Géza ércpecsétjének, másrészt, hogy II. Géza arany- és ólombullája éppúgy identikusak, mint a mintautvett német arany- és ólompecsétek.

III. Béla aranybullájánál még kevésbé lehet bizanci mintáról szó, mint II. Géza ólompecsétjénél. Elég egymás mellett szemlélni korabeli bizanci tróntípusú ércpecsétet és III. Béla aranybulláját, hogy erről meggyőződünk.

Imre vezeti be az aranybullák újabb, a sphragistikai irodalomból ismeretes formáját, melyet megtart II. András és IV. Béla is. Ez a bullaforma magyar specialitás, az egykorú külföldi bullák — igaz, hogy csak németek és szici-

¹ *Corpus Nummorum Hungariae*. I. 271., ott tévesen IV. Bélához sorozva; ld. evvel szemben *Hóman B.*: Pénztörténet. 253. és 258. l.

² Ami III. Béla aranybullája alakját illeti, az ránc erősen körülírtva maradt: az előlapon a királyábralábai, a hátlapon a négysoros felírás alsó sorának fele hiányzik, még kalapácsütések nyomai is felismerhetők rajta. De a kalapálás lényegesen nem változtatott eredeti alakján. Az eredeti német és szicíliai aranybullák vizsgálata alapján úgy vélem, hogy úgy mint ezek, III. Béla aranybullája is, eredetileg is lapos volt: két lapja érintkezett egymással, legalább is annyira, mint amazokon. A körülírtásnak ugyanis volt értelme: evvel aranyat lehetett nyerni. De az összelapításnak haszna nincs s evvel okvetlen meg kellett volna sérteni mind a királyábrát, mind a felírást, amint a kalapácsütéseknek is megmaradt a nyomuk. Már pedig — eltekintve a kalapácsütésektől — mind az ábra, mind a felírás épen maradt ránc mai napig.

³ *Knauz*: Mon. Strig. I. 137. l. 118. sz. Ennek hitelét kétségbevonták. Irodalmát ld. *Szentpétery Imre*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 148. sz.

⁴ Ld.: *Szentpétery Imre*: i. h. 159. a., 161. sz.

⁵ Syntagma. VI. tábla. 5. sz.

⁶ Ld.: *Posse*: i. h. I. 27., 3—4. és 5. s. egypár királyneén; ld.: u. o. 24. l.; 26. l.; 32., 1., 2., 33., 1., 2. és *Konradiné*: 33., 4.

liaiak maradtak ránk — laposra vannak préselve, ahogyan III. Béláé is volt.

Ami az új bulla pecséttrajzát illeti, Imre, ki már a viaszpecsétnek is reformátora volt, az aranybulla módosításában még messzebbre ment. Nem-

akkor rávezeti aranypecséteire a családi címet, amikor öccse, András herceg szlavóniai pénzeire.¹ Az előlap egyaránt kiütközik az ezt megelőző és követő arany- és viaszpecsétek királyábrái közül. Miniatürszerű, finom királyalakjával, filigrán tró-



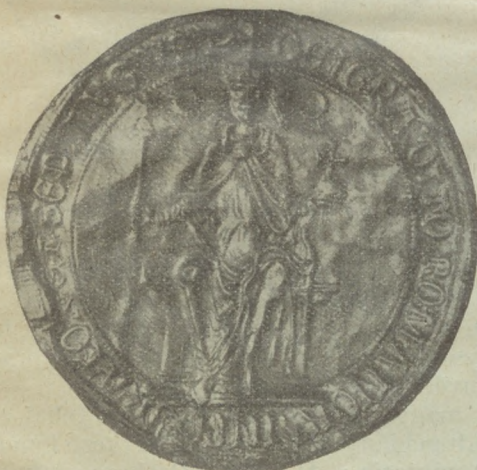
II. András aranybullája.



II. András aranybullája.

csak az előlap tróntípusát változtatta meg, hanem a hátlapra az eddigi felírás helyett a királyi ház családi címerét vésette. Evvel elsőnek alkalmazott címerképet magyar királyi pecsétre. Maga a címerkép is szakít a magyar pecsétek III. Béláig észlelhető konzervativizmusával. III. Béla még

nusával, szintúgy külföldi eredetre mutat, mint az ő franciás nagypecsétje. Az aranybulla is egy angol pecséthez, III. Henrik második nagypecsétjéhez áll legközelebb. (Használta 1259-től 1272-ig.) Ugyane típushoz tartoznak Angliában még I., II. és III. Edward pecsétei is.² Itt sem valószínű —



IV. Ottó császár aranybullája.



IV. Ottó császár aranybullája.

az uralkodása vége felé pénzeire veretett kettős-keresztes, pajzsba foglalt országos címer kedvéért nem vésetett új pecsétnyomót,³ Imre már ugyan-

minden egyéb diplomatikai érintkezés híján — a közvetlen átvétel.³

¹ U. o. 5. l.

² Ld.: *Wyon*: i. h. 43. sz., az Edwardokra pedig u. o. 47., 49., 51. és u. o. 196. l.

³ Igaz, hogy a pecsét-történetben a pecsétvésőkre: az ötvösművészekre is tekintettel kellene lenni, de ez

¹ Ld.: *Hóman Bálint*: A magyar címer történetéhez, i. h. 6. l.

Itt azonban a helyzet nehezebb, mint a viaszpecsétnél: az angol pecsétpublikáció magyarázó jegyzete nem jön segítségül, itt nem állapítja meg a francia hatást, mint (III.) Henrik ifjú királynál. Mégis valószínűvé teszi közös francia őst Imre aranybullája és III. Henrik viaszpecsétjének, a király családi címerének felvétele a magyar bullába. Igaz ugyan, hogy az egyetlen közel egykorú francia aranybulla — VII. Lajosé — csak említésből ismeretes, míg az egyetlen ekkori francia kettőspecst hátlapja a lovastípust ábrázolja — angol mintára.¹ Mégis, címerábra a pecséten e korban a *francia királyok* ellenőrző pecsétein fordul elő.² A német királyok a *birodalmi sást* használják ugyan, de csak Habsburgi Rudolf óta.³ Így hát — lehet — itt is avval a jelenséggel

első érempecsétünk: első pecsétünk, melynek mindkét oldalán kép van, *ábrái pedig — tróntípus, családi címer — mintái lesznek a II. András által 1213-ban bevezetett, nagyrahivatott viasz kettőspecsétnek.*

A kétoldalú ábrázolás viaszpecsétre alkalmazása tehát lehet osztrák, stejer vagy cseh hatás, de maga az ábrák tartalma Imrének francia mintát követő aranybullájáról való.⁵

Évvvel egyesül az eddig külön életet élő magyar viasz- és ércpecsét s II. András aranybullájának előlapja a vele egykorú második viasz nagypecsét tróntípusát viseli, IV. Béla viasz kettőspecstje pedig csaknem teljesen összevág aranybullájával.

Ez utóbbival röviden végezhetünk: az előlap új karakterisztikumait már láttuk a viaszpecsétek-



II. András viasz kettőspecstje.



II. András viasz kettőspecstje.

állunk szemben, mint a viaszpecsétnél. Csakhogy, míg a viaszpecséteknél alig egy-két évnvi különbség van angol és magyar közt, addig az Imre-féle aranybulla félszázaddal megelőzi, feltehető francia őse angol leszármazóját. Ebben leli magyarázatát az angolnak művészileg jóval fejlettebb kivitele is.

Imre aranybulláján csak egy motívum forrását nem találom: a balkézben mellhez szorított országalmaét.

Ez a bulla 1202-ből éppoly jelentős a magyar viasz, mint az ércpecsét történetében. Ez

még a Nyugaton is leküzdhetetlen akadályokba ütközik a XII—XIII. század fordulóján; ld. Ewald: i. h. 138. l.

¹ Ld.: Ewald: i. h. 147. l., 3. jegyzet és u. o. 196. l.

² Ld.: Ewald: i. h. 197. l. és 20. tábla. 4.

³ Ld.: U. o. 197. l.

⁴ Megmaradt példánya 1202-ből való, jelenleg a bécsi Staatsarchivban őrzik.

nél, csupán a hátlap van még hátra. Erre — mint ismeretes — IV. Béla az eddigi családi címer helyére az első királyok óta használatos, III. Béla által megkettőzött és pénzábráin pajzsba foglalt apostoli keresztet vésette: a keresztény magyar királyság — a királyi hatalom és az ország — jelvényét.⁶

A magyar ércpecsétek története tehát a ránkmaradt példányok alapján a következő főmozzanatokot mutatja: II. Géza, Barbarossa mintájára bevezeti a király szembenéző félalakját ábrázoló (arany- és) ólombullát. Ezt III. Béla módosítja, rávésetve brakteátáiról a tróntípust, amivel az

⁵ Ld.: Szentpétery Imre: II. Endre pecségei. Turul, 916. 7—10. kül. 10. ll.

⁶ Ld.: Hóman B.: A magyar címer története. Turul, 1918—21. 6., 8., 10. ll.

első lépést tette meg az érpecsétnek a viasszal való asszimilációja felé. Imre — a viaszpecsétnek is reformálója — aranypecsétje mindkét oldalára francia mintájú képet alkalmaz, előfutaraként az 1213-ban megalapított viasz kettőspecsétnek s meghatározza a ráánkmaradt XIII. századi aranypecsét alakját. Pecsétábrái tartalmát — trón-típus, családi címer — átveszi II. András, mind aranybullájára, mind 1213-ban — idegen hatásra — bevezetett viasz kettőspecsétjére, az aranynak előlapját a második viasz nagypecsét ábrájához szabva. Fia, kitől az utolsó Árpád-kori aranybulla ráánkmaradt, arany és viasz kettőspecsétjét egyformára vésette. Evvel véget ér az Árpád-kori érpecsét külön története, nemcsak,

pecsétnek pedig majdnem egyharmadát teszi ki IV. Béla 8 bullája.

Valamennyi ismert, *Theiner* által, vagy egybeült is kiadott oklevélen függ s *Theiner* minden egyes darabnál jelzi is az aranypecsétet, az I. k. 229–30. llon kiadotton kívül.¹ Ez azonban csak szórakozottság lehetett *Theiner* részéről: az egész aranypecsétes oklevélsorozat mellett ennél az egynél elfelejtette az aranybullát jelezni. A vatikáni levéltár *Theiner* példányán ehhez az oklevélhez *Czobor* Béla 1895 április 15-én bejegyezte: bulla aurea, tehát ő ennek a bullának tulajdonképpen felfedezője. Az angyalvári levéltár új katalógusa szerint, egy IV. Béla-féle aranybullás levél elveszett (599. sz.), egy másíkról



IV. Béla aranybullája.



IV. Béla aranybullája.

mert a fennmaradt bullák sora a IV. Béláéival megszűnik, hanem, mert II. András óta — közelebbről 1214 óta — az aranybulla lassanként egybeolvad a viasz kettőspecséttel. Eleinte — II. András alatt — csak külső alakban egyezik meg a két pecsét, de IV. Béla idején már jogi funkció tekintetében is.

Ezek után áttérhetek dolgozatom kiindulópontjára, IV. Bélának a vatikáni titkos levéltárban őrzött nyolc aranybullájára.

Ez a szám jelentékeny a magyar aranybullák közt is. Imrétől van 1, II. Andrástól 4,² IV. Bélától 2, a Nemzeti Múzeum levéltárában, egy Régiség-tárában, egy az Országos Levéltárban, egy a zirci apátság birtokában. A Vatikánban őrzött 25 darab XI–XIII. századi német, görög és szicíliai arany-

pedig a bulla hiányzik (607. sz.). Ez utóbbiról (*Theiner* I. 279. l., 512. sz. 1265-ből), a hátára írt pápai kancelláriai feljegyzésből tudjuk, hogy: ...littere patentes cum bulla aurea regis Vngarie... volt.

Külső alak tekintetében a vatikáni magyar aranybullák teljesen összevágtnak IV. Bélának a Nemzeti Múzeumban őrzött aranypecséteivel.

Az oklevelek, melyeken jüggenek, tartalmilag diplomáciai levelek. Tartalmilag nem is oklevelek: nem bizonyítéknak szánt jogi iratok, hanem oklevél

¹ Ld.: felsorolva őket *Szentpétery Imre*, Turul, 1916. II. l. I. jegyzet.

² Sig. Aur. 55. = *Theiner*: I. 229. l. 437. sz. 1254-ből;
Sig. Aur. 56. = *Theiner*: I. 232. l. 441. sz. 1254-ből;
Sig. Aur. 57. = *Theiner*: I. 230. l. 439. sz. 1254-ből;
Sig. Aur. 58. = *Theiner*: I. 282–3. l. 516. sz. 1266-ből;
Sig. Aur. 59. = *Theiner*: I. 281. l. 514. sz. 1265-ből;
Sig. Aur. 60. = *Theiner*: I. 170. l. 308. sz. 1237-ből;
Sig. Aur. 61. = *Theiner*: I. 230–2. ll. 440. sz. 1254-ből;
Sig. Aur. 62. = *Theiner*: I. 229–30. ll. 438. sz. 1254-ből.

formában kiállított levelek, melyek Magyarországnak a szentszékhöz való pillanatnyi viszonyára vonatkoznak. Alakjuk, a hártya, írás, megfelelnek IV. Béla legegyszerűbb kiállítású okleveleinek s az írás csupán a pápa és király nevét jelölő siglát emeli ki s a dátum utolsó szavait ritkítja. Az oklevél következő formulaszerű részeit tartalmazzák: Inscriptio, az oklevél élén, mert a címzett a pápa, intitutatio, salutatio, és kettőben egy arengaféle.¹ A dátum 4-ben csak helyet és római időszámítással napot jelöl,² egyben (Sig. Aur. 61.), a római mellett a keresztény ünnep szerinti keltezés is megvan, míg három levélben (Sig. Aur. 58., 59., 60.), az anno domini is kiírja (a Sig. Aur. 60., az uralkodási éveket is). A Sig. Aur. 62-ben corroboratio is van.

Vagyis, míg a múzeumi két, illetőleg a zirci egy aranybullás oklevél, csakúgy, mint Imre és II. András vagy III. Béla aranybullás oklevelei a királyi kancellária által használatos legünnepélyesebb formákban kiállított, legnagyobb adományokat és jogokat megalapító privilégiumok, addig a vatikániak nemcsak, hogy nem privilégiumok, hanem még csak nem is oklevelek, formában pedig a legegyszerűbb magyar királyi okleveleket követik. IV. Béla tehát egész uralkodása alatt egyszerű levelekre is rá függesztette aranypecsétjét.

A pápához intézett vatikáni levelek bullái csupán a felfüggesztés módjában különböznek a privilégiumokétól. A privilégiumokon a pecsétek a plicán függenek, a vatikáni leveleken nem mind-egyiken.

Ez utóbbiakon háromféle felfüggesztési mód különböztethető meg. Az egyik szerint — az aranybullás, illetőleg viasz kettőspecséttel ellátott privilégiumok módjára³ — a plicán függ az aranypecsét, a másik szerint a levél jobbszélén s végül van egy levél, melynek közepén, mint annak idején, II. András alatt a viasz nagypecsétnél.⁴ A plicára függesztett pecsétű leveleket a pápai kancellária rájegyzései «litteræ patenteként» határozták meg, az oldalra és középre függesztett aranypecsétűeket «litteræ, clausæ»-ként. Ez a meghatározás — a pápai kancellária gyakorlata szerint — arra vonatkozott,⁵ hogy a pecséttel lezárt okleveleket fel lehetett-e nyitni a nélkül, hogy a pecsétet, illetőleg fonalat, vagy a pergament megsértsék, vagy sem. És valóban, IV. Béla levelei közül a közepén függő aranybulla fonatán

látszik, hogy azt a felbontáshoz elvágták, mint-hogy a pecsét most fejjel lefelé lóg, míg az oldalt pecsételték két szélén a hártya több helyen be van vágva, ami szintén a felbontáskor történhetett.

Tartalmilag is különbség van a litteræ clausæ és litteræ patentek közt. Az öt patens közül három követi megbízólevél, kettő egyházi stallumok betöltésére vonatkozó királyi javaslat, míg a három zárt levél kényes politikai kérdések részletes fejtegetése: kettő a balkáni kereszties hadjáratra, illetőleg Béla hódító terveire, egy Béla fiának a pápa unokahugával kötendő házasságára vonatkozik.

Az aranypecsétnek nem volt nagyobb bizonyító ereje, mint a viaszpecsétnek: IV. Bélánál szerepük jogilag egyforma. Az aranypecsét célja csupán a címzett kitüntetése, megtiszteltetése. Bélának elég oka volt a pápát egyszerű levelein is a legnagyobb megtiszteltetésekkel elhalmozni. Ezt parancsolta neki nemcsak a hatalma teljében tündöklő, legnagyobb pápai által kormányzott Egyház iránti vallásos tisztelete, hanem az is, hogy rá volt szorulva annak erkölcsi, sőt anyagi támogatására is.

*

Érdemes a szokatlan felfüggesztési módokra részletesebben kitérni. Az 1238-iki Sig. Aur. 60. sz. oklevelen a pecsét a hártya jobboldalán, valamivel a közép felett függ, kétféle világossárga selyemfonaton. A ráerősítés a következő módon történt: a pergamentet kétszer átlukasztották, a két lyukon a selyemfonál két végét hátulról előre áthúzták, a hártya külső oldalán így keletkezett hurkon a fonatot megint áthúzták, az így egyesült fonat egy részét ezután szabadon hagyva, csomót kötöttek rá s a két végét egy kis, kétszer átlukasztott aranylemezkén, keresztülhúzták. Most a pecsétet alkotó két nagy aranylemez közé tették a fonatot úgy, hogy a pecsét símlott a felső csomóhoz. Ezután a két lemezt egy pánt segítségével összeforrasztották úgy, hogy a kis aranylemezke, a körirat keresztje fölött, rásímlott a pántra. A selyemfonat a köralakú bulla átmérőjén keresztül haladva, a pánt alsó részén hosszan kilóg a bullából. A pergament jobb- és balszélén négy egymásnak megfelelő ferde bevágás-pár van, ami valószínűleg a levél felbontásával függ össze. A Sig. Aur. 62. sz. levelen az aranybulla szintén a hártya jobb szélén, de közepén függ két vágáson és kétféle — vagy csak színehagyott — rózsaszín selyemfonaton, egyébként egészen az előbbinek megfelelő módon. Itt három, az előbbivel egyforma módon vágott bevágás-pár van a jobb- és balszélén.

A Sig. Aur. 61. sz. levélen 1245-ből, a hártya közepén van három vízszintes vágás az aranypecsét számára: a két egymás mellett lévő felsőn,

¹ Sig. Aur. 58. = Theiner: I. 282—3. II. és Sig. Aur. 62. = Theiner: I. 229—30. II. Cum amor fidei... fecerit funiculos longiores...; Ut ex deuocione... succedende nobis parentele...

² Sig. Aur. 55., 56., 57., 62.

³ Ld.: Szentpétery: Turul, i. h. 8. 1.

⁴ Szentpétery: u. o.

⁵ Ld.: ehhez Schmitz—Kallenberg: Die Lehre von den Papsturkunden. 211—12. II. (Meister: Grundriss.)

a lila és fehér selyemfonatot hátulról előre áthúzták, két végét elől, a felsővel párhuzamos alsó vágáson keresztül visszahúzták és a hártya külsején keletkezett hurkon átdugták. Tovább követni a fonat útját nem tudom, jelenleg a pecsét fejjel lefelé lóg a selyemfonat azon részén, mely a többi aranybullából hosszan, szabadon kilóg, melynek végét valószínűleg szintén hozzákötötték a hurokhoz, úgy, hogy most ez tartja, míg a levél felbontásánál úgy látszik, a pecsét-körirat keresztje felett vágták el a selyemfonatot.

A patensekre ugyanúgy függesztették a bullát, mint a viaszkecskőpecsétet: a plicára.

A körirat. Némileg eltér a pecséttrajzok fejlődésétől a köriratoké. Míg az ábrák fejlődésében az új mozzanatokat külföldi hatások hozták létre, addig a körirat, egyszer meghonosodván, minden idegen behatástól függetlenül alakult s élete csupán a hazai viszonyokból érthető.

Szent László pecsétjének² körirata elszigetelt jelenség, mint az egész pecsét. Forrását nem ismerem. Kálmán királyé a mintául szolgáló IV. Henrik-féle német pecsét köriratának felel meg. *Colomannus dei gratia vngarorum rex.*³ Vagyis, mint az angol pecséten a király *Anglorum rex*, (II. Vilmostól, 1087-től I. Richárdig, 1199-ig), a francián *Francorum rex* (ösi cím, csak III. Edward változtatja átmenetileg *Franciere* 1339 után⁴), a németeknél *Romanorum rex*, úgy Kálmán is népe nevének többes genitívusával jelöli címét, annak ellenére, hogy oklevelein már ő is, sőt Szent László is nevezi magát az ország nevével *rex Hungarie-nek is*.⁵

Láttuk a fentebbi fejtegetések során, hogy mennyire konzervatív, lassú menetű a pecsét, mily messzire elmarad az ábráihoz mintául szolgáló pénzek fejlődése mögött. Evvel függ össze, hogy a körirat is csak II. Bélánál veszi fel az országnév genitívusát a nép-név helyére a király címébe.⁶ Ugyanígy van a tartományok neveivel. Oklevelében már Kálmán nevezi magát Horvátország és Dalmácia királyának, a pecsétre azonban csak II. Béla véseti ezt a nevet is.⁶ (Igaz, hogy II. Istvánnak pecsétje nem maradván meg, lehetséges, hogy már ő vezette ezt be.)

III. István aztán — legitim trónöröklési joga hángsúlyozására — beveszi címébe, mint okleveleiben is a «Geyce regis filius» formulát, ami megmarad III. Bélánál is: lecsapódásaként a kor trónviszályainak, a senioratus és a primogenitura

küzdelmének.⁷ Ugyancsak III. Béla kibővíti a királyi címet «Rame»-vel, pedig ez a tartomány oklevelek nomen cum titulo-jában már II. Béla óta szerepel.⁸ Imre aztán viasznagypecsétjén elhagyja a leszármazási formulát, míg aranybullájára III. Béla, illetőleg III. István viasznagypecsétjének köriratát veszi át, csupán avval a változtatással, hogy kiírja a királyok sorszáma, s a «dei gracia» formulát a «Bele filius», leszármazási formula mögé teszi, nyilván azért, hogy a pecsét két oldalára elosztott körirat a hátlapon a «dei gracia»-val kezdődjék s így az előlapon álljon a személyi meghatározás, a hátlapon országai felsorolása.

II. András nagypecsétjén kettős körirat van: a külső kör az Imre nagypecsétjéről öröklött formula, a belső kör egyesíti III. Béla aranybullájának feliratát a leszármazási formulával — kitéve a sorszámkokat is, ami Imre aranybullája óta állandósul. A tartományokat pedig kibővíti «Servie»-vel. Aranybullájának és viaszkecskőpecsétjének körirata egyforma. Az előlap tartalmazza egy sorban a nagypecsét külső köriratát, a hátlap egy sorban a belsőt. Harmadik viasznagypecsétjét megtoldja egy harmadik körrel, ez azonban elszigetelt eset maradt s a pecsét hitelességével függ össze.

IV. Béla viaszkecskőpecsété és aranybullája, átveszi II. András e fajú pecsétéi köriratát.

V. István az előlapra véseti két sorban a teljes királyi címet — az oklevelekből — még pedig a király nevet genitívusban a siglával jelölt «sigillum» mellett, a hátlapon a II. András—IV. Béla-féle hátlap köriratot: a király nevet itt is genitívusban a teljesen kiírt «sigillum» mögött.

IV. László ugyane formulákat alkalmazta, szintúgy III. András is, csupán a hátlapon változtatva meg a leszármazási formulát: minthogy örökösödési igényét nagyapjára, II. Andrára vezette vissza, a pecsét köríratra is a nagyapjára való hivatkozás lép, mint az ifjabb királyok pecsétére a «voluntate patris» és a «primogenitus».

Tehát a pecsét körirata az ábrától és külföldi behatásoktól függetlenül, önálló étape-okban az oklevelek nomen cum titulo-jához igazodik, ezeket követi a pénzárak követésénél tapasztalt lassúságával.

Az Árpádok címét pedig hódításaik és trónviszályaik határozták meg.

*

Befejezésül álljon itt a köriratok felsorolása: Szent László: † Sigillum Ladeslai Regis.

Kálmán: † Colomannus dei gratia vngarorum rex.

¹ Megvan ennek megfelelője IV. István pénzáráin és felírásain, aki II. Bélára hivatkozik. Ld.: *Hóman B.*: Pénztörténet. 240. l. és 1. jegyz.

² *Fejérbataky*: i. h. 137. l.

¹ *Fejérbataky László*: Három királyi pecsét. 134—5. ll. Turul, 1892.

² U. o. 135—7. ll.

³ *Wyon*: i. h.

⁴ Ld.: *Hóman B.*: A magyar nép neve a középkori latinságban. 253—4. ll. (Történeti Szemle, 1917.)

⁵ *Fejérbataky*: i. h. 137. l.

⁶ U. o.

II. Béla : † Bela d(e)i gr(acia) ... ie D ... Chorovatie rex.

II. Géza : † Geisa ... (dei gracia Hungarie Dalmacie Croatie rex).

II. Géza ólombullája : Sigillum Geise regis.

III. István : † Stefanvs d(e)i gra(cia) Geyce regis (fili)vs Vngar(ie Dalmacie) ac Crovac(i)e rex.

III. Béla : † Bela dei gracia (Gei)se regis filius Hungarie Dalmacie Crhoacie Rame(que rex).

Imre : † Hemericus d(e)i gra(cia) Hvngarie Dalmacie Croacie Rameque rex.

Aranybulláján, előlap : † Henri(cus) tercii Bele regis filius;

hátlap : † D(e)i gra(cia) Hvngarie Dalm(acie) Chroac(ie) Rameque rex.

II. András : viasznagypecsét, külső kör : † Andreas d(e)i gracia Vngarie Dalmacie Croacie Rame Servie rex.

Belső kör : Sigill(um) s(e)c(un)di Andree regis tercii Bele regis filii.

(Második és harmadik nagypecsét ettől csak abban különbözik, hogy több vagy kevesebb betűt ír ki s, hogy felveszi a «Galicie» szót is.)

Aranybulla és viaszkettőspecsét, előlap : † Andreas [d(e)i gra(cia) Vng(ar)ie Dal(macie) Croa(cie) Rame S(er)vie Galic(ie) Lodomeriéq(ue) rex] *hátlap* : Sigillum secundi [Andree tercii Bele regis filii.] a szögletes zárjel jelöli a viaszpecséten hiányzó részt.

IV. Béla : kettős pecsét és aranybulla, csak a király neve változik II. András óta.

V. István : kettős pecsét, előlap, két sorban : † S. Stephani dei gracia Vngarie Dalmacie Croacie Rame Servie Gallic—ie Lodomerie Cumanie Bulgarieque regis.

Hátlap : † Sigillum Stephani quinti quarti Bele regis filii.

IV. László : csak a király neve változott.

III. András : előlap olyan, mint IV. Lászlóé, a hátlaapon a «filius» helyére «nepotis» lép.

Az ifjabb királyi pecséteken :

IV. Béláén : † Bela d(e)i gra(cia) et voluntate svi patris rex Hu(n)g(a)r(ie).

V. István : előlap : † Sigillvm Stephani de ... cia regis et ... Hvngarie.

Hátlap : Primogen(itus) Bele qua(rti illu)stris regis Hvngarie.

BARTONIEK EMMA.



